

ДИГИТАЛНО РАЗДЕЛЕНИЕ И ТРАЕКТОРИИ НА ЛИЧНОСТНО РАЗВИТИЕ НА
ЛИЦА ОТ РОМСКАТА ЕТНИЧЕСКА ОБЩНОСТ

Камелия Петкова

Институт по философия и социология, БАН

1000, София, България

kamelia.petkova@gmail.com

DIGITAL DIVIDE AND TRAJECTORIES OF PERSONAL DEVELOPMENT OF
PERSONS FROM THE ROMA ETHNIC COMMUNITY

Kamelia Petkova

Institute of philosophy and sociology, Bulgarian Academy of Sciences

1000, Sofia, Bulgaria

kamelia.petkova@gmail.com

Abstract

The report examines how the digital divide is linked to specific aspects of the development trajectories of individuals from the Roma ethnic community. The research question raised in the report is: How do digital technologies influence the life trajectories of representatives of the Roma ethnic community with different social status and personal profile? To what extent do the representatives of this community take advantage of new technologies to increase their market chances - better realization in the labor market, better paid work, more satisfying employment, career and job growth? On the basis of the results of in-depth interviews with representatives of the Roma ethnic community, conducted within the framework of the project "Digital Divide and Social Inequalities: Levels, Actors and Interplay", funded by the National Science Fund, Ministry of Education and Science, an attempt will be made to answer the questions. A key claim is that digital technologies create both new opportunities and inequalities, including for individuals and groups that statistically lag behind in their use.

Key words: *digital divide, ethnic minorities, social exclusion, digital inequality*

През последните години, ставаме свидетели на едно бурно навлизане на дигиталните технологии в нашето ежедневие, което способства за появата на нов тип неравенство, познато още като „дигитално разделение“. В специализираната литература са налице редица научни теоретични и емпирични разработки, които отчитат, че обществото е разнородно. От една страна са тези, които разполагат с технически устройства, степен на образование, квалификация и умения да използват дигиталните технологии и да черпят ползи от тях, а от друга онези, които поради ограничени финансови средства за закупуване на компютри и липса на достъп до глобалната мрежа не могат да се възползват от новите технологии, имат ниски дигитални компетенции, които ги лишават от възможността за професионална и успешна личностна реализация.

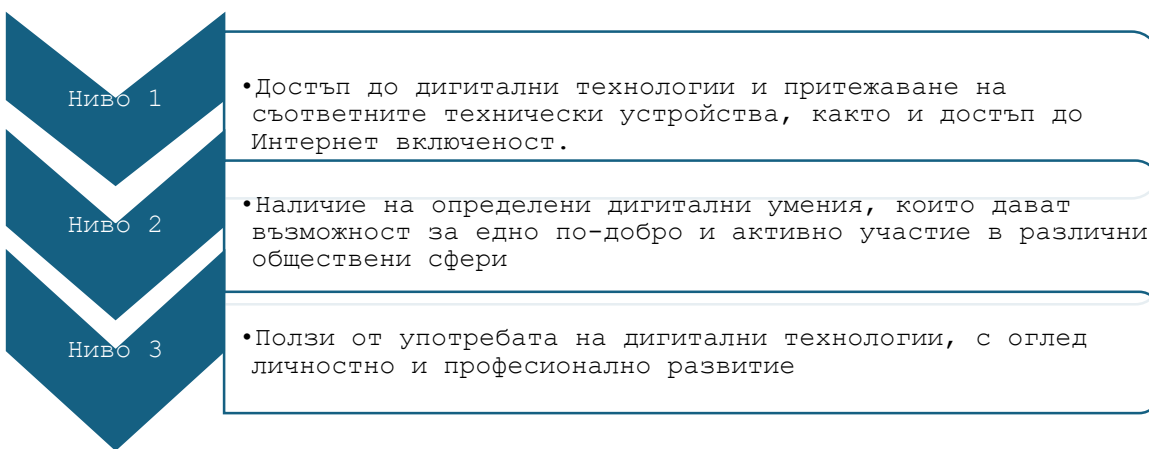
Методология

В доклада се представят резултати от проведени количествени и качествени социологически изследвания по темата, включително дълбочинни интервюта с представители на ромската етническа общност, реализирани през 2024 г. в рамките на проект „Дигитално разделение и социални неравенства: равнища, актьори и взаимодействия“, финансиран от ФНИ на МОН. Без претенции за изчерпателност се търси отговор на въпроса: Как дигиталните технологии влияят на житейските траектории на представители на ромската етническа общност с различен социален статус и личностен профил? Доколко представителите на тази общност се възползват от новите технологии за увеличаване на личните си шансове за една по-добра реализация на пазара на труда, по-добре платена работа, по-удовлетворяваща заетост, кариерно и длъжностно израстване?

Основни резултати

През последните години с нарастване на употребата на дигиталните технологии в различни обществени сфери, нараства и изследователския интерес към изучаването на неравенствата, породени от различното ниво на достъп и различните възможности за тяхната употреба. Редица автори отчитат, че по своята същност, тези неравенства са многостранни и тясно преплетени със съществуващите социални, икономически и културни различия (Ragnedda & Gladkova, 2020). Според Рагнеда и Хелспер, понятието „дигитално разделение“ се фокусира основно върху техническия достъп до информационни и комуникационни технологии и Интернет. В последствие, изследователите се обръщат и към задаването на по-сложни въпроси, отнасящи се до начина, по който се използва Интернет, наличието на дигитални умения и ползите които тези технологии носят за лица с различен социално-професионален статус (Ragnedda 2017, 17).

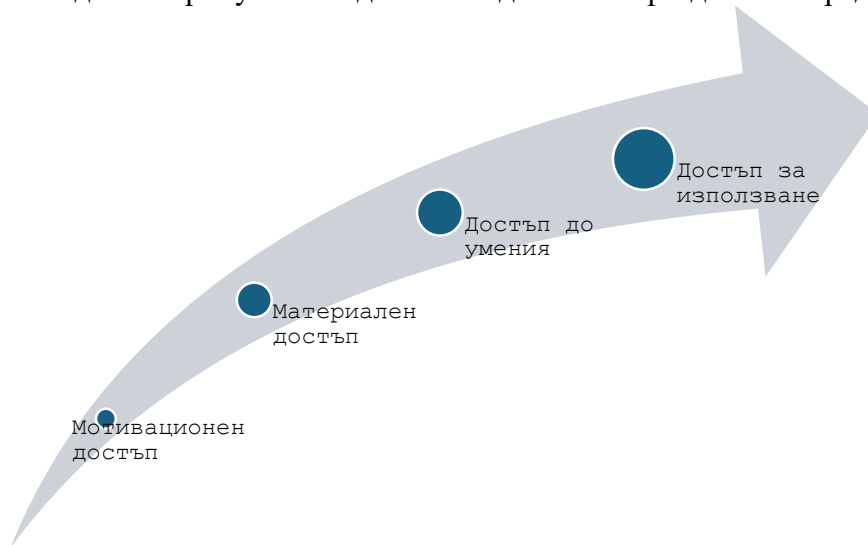
Фигура 1. Нива на дигитално разделение

Източник: Ragnedda, 2017

Сходна позиция изказва и Ван Джик, чиито принос е свързан с разработването на модел на пропуските в достъпа, които са в същността на дигиталното разделение. Според него, индивидите имат различен достъп до информационни и комуникационни технологии и Интернет, който може да се дължи на лична мотивация, на финансови възможности, на ограничени дигитални знания и умения или на ограничен физически достъп до тези технологии (van Dijk 2005, 4). Опитвайки се да надградим модела, предложен от Ван Дайк (2005) и да разширим фокуса, ще се съсредоточим до първия вид пропуск, свързан с мотивацията и нейната значимост от гледна точка на жизнените шансове и различните траектории на личностно развитие на индивидите, и по-конкретно на представителите на ромската етническа общност. Ако трябва да преразкажем тезата на Дарендорф, то тя гласи, че за да се случи дигиталният преход, дигиталните технологии трябва да способстват за подобряване на жизнените шансове на различните социални групи в обществото, така че те да се чувстват пълноценни граждани в съвременното дигитално общество (Vesely and Smith 2008).

Фигура 2. Модел на пропуските в достъпа и дигитално разделение предложен от Ван Дайк

Източник: Van Dijk, 2005

Анализът на събраните данни от проведените дълбочинни интервюта с представители на ромската етническа общност показват, че не толкова етническата принадлежност е от особено значение, когато говорим за дигитална изключеност. Съществени фактори способстващи за излизането на представителите на ромската общност от групата на дигитално уязвимите, това е личната мотивация за самоусъвършенстване, желанието за преодоляване на дефицитите, инвестирането в подобряване на дигиталните умения и повишаване на степента на завършено образование. Всички лица, с които разговаряхме споделят, че използват Интернет, както стационарен, така и мобилен. Подобна констатация е регистрирана и в проведеното през месец февруари 2024 г. национално представително проучване на тема: „Дигитално участие“ от агенция „Насока“. Според получените данни, ромите са значително по-активни, относно ползването на Интернет чрез различни устройства, за разлика от българите. 79% от ромите използват Интернет всеки ден срещу 70% от българите. Висок е също така и дял на онези представители от ромския етнос, които отбелязват, че нямат устройства или достъп до мрежата (18%). (Дигитално участие. Доклад с резултати от национално представително социологическо проучване на Агенция Насока, 2024: 17-18).

Подобна констатация бе регистрирана и в проведените дълбочинни интервюта. Част от интервюираните споделят, че все още има населени места, предимно села, в които в ромските квартали няма достъп до Интернет, било то поради липса на електричество или поради специфичното географско разположение на конкретното населено място:

- „В Сливен, в квартал Надежда, бяха започнали да изграждат безжични мрежи, за да могат децата да използват интернет, но там възникна и проблемът с електричеството, защото бяха изградени мрежите, но семействата без ток нямаше как да го ползват. Освен това, в едно село до Котел, с. Градец, най-голямото ромско село в България, с над 5 хиляди жители, в момента са дори и над 6 хиляди, в едната част на селото, която е близо до гората, там няма Интернет а, дори и мобилните оператори нямат обхват“ (мнение на лице от ромския етнос).

Налице са съществени разлики в начина на ползване на Интернет, в зависимост от степента на придобито образование и траекториите на лично развитие при различните лица. При онези с висше образование дигиталните технологии се използват предимно за: обучение, квалификация, комуникация с близки и приятели, за получаване на информация, за плащане на различни видове такси и сметки по електронен път, за включване в различни инициативи, проекти, конференции, публични мероприятия, а дори и семинари с обучителен характер и

бизнес аспект. Коренно различна е позицията на ниско образованите. При тях, по думите на едно интервюирано лице:

- *„Интернет го използвам предимно за комуникация и разговори с роднини, близки, приятели. Гледам и клипчета и за фейбук и вайбър. Инстаграм и тикток. Не го използвам за писане на е-майли. А аз не комуникирам с институции. Ако има нещо ходя до Кметството, но това ще е много рядко. (мнение на лице от ромския етнос без образование).*

Отчитат се също така и видими разлики в позициите на интервюираните относно въпросите, касаещи второто ниво на дигитално разделение. Според онези, които са мотивирани да се развиват в личностен план и да предприемат стъпки в тази насока, придобиването на дигитални умения е съществено, от гледна точка на реализацията в живота. За тях дигиталните технологии са от изключително важно значение за упражняваната професия и кариерното израстване:

- *„Работата ми е немислима без Интернет. Да, имам много познати, които са запонали с онлайн курсове, с онлайн обучение, след това са преминали с сферата на ИТ технологиите, на програмирането, намерили са си работа, която предоставя възможност да работят от къщи, да взимат високи доходи, което повлиява изцяло на социалния статус“ (мнение на лице от ромския етнос с висше образование, гр. Ямбол);*

- *„Израснал съм в дигитална ера. Тя е част от мен. Последните години бих казал, че като цяло е много по-улеснено от гледна точка на неограничен безплатен интернет, безплатни разговори в чужбина докато си в рамките на ЕС. Почти всеки има интернет и може да прави всичко. Не мога да си представя живота без интернет. (мнение на лице от ромския етнос с висше образование, гр. Пловдив).*

За разлика от тях, при лицата без завършена образователна степен, независимо, че са млади хора, те не осъзнават важноста и ползите, които биха им донесли тези технологии за своето личностно развитие:

- *„Дигиталните технологии не са от значение. Аз се занимавам с други неща, не с работа на компютър. Тук на село трудно е да се занимаваш с компютър. Повечето работят или на полето или в града до нас. Не, не познавам такива хора В махалата тук го ползваме за чатове, да гледаме клипчета и да слушаме музика“ (мнение на лице от ромския етнос, без образование, Асеновград);*

- *„Тези умения на мен не ми трябва. Аз съм решил, че ще работя друго и за сега не са ми нужни. Близките ми не могат да работят на компютър, и на тях също не им трябва тези умения. Те по цял ден са на полето и не им трябва тези умения. Имат телефони, но само за разговори. Като най-подходящи начини да научиш нещо е според мен от работодателя, защото той ще знае какво ще ти трябва, за да можеш добре да се оправяш в работата. Основното, което ме спира да се науча да работя по-добре с електронни устройства е както казах това, че ги нямам тези устройства. В момента не са ми нужни и не виждам за какво трябва да събирам пари да си купя компютър, при положение, че няма да го използвам. Когато ми трябва, тогава ще му мисля“ (мнение на лице от ромския етнос, без образование, с. Загорци).*

Като цяло, лицата с които разговаряхме споделиха, че притежават базови дигитални умения за работа с устройства като компютър, таблет, телефон. Ако при по-високо образование, тези умения са на значително по-високо ниво, то при онези с ниска степен на образование те са свързани предимно с възможността за водене на разговори и получаване на информация в социалните мрежи. Резултатите от проведеното количествено проучване позволиха да бъдат идентифицирани и най-честите пречки, които възпрепятстват придобиването на дигитални умения сред представителите на ромската общност. Според получените резултати, липсата на мотивираност и желание за подобряване на своите дигитални умения е водещ мотив при 42% от анкетираните. Висок е също така и дялът на

онези, които не са информирани по въпроса какви умения точно са им нужни (24%). И ако езиковата бариера, възрастта и липсата на подходящи възможности за обучение не се считат за сериозна пречка, то цената изпъква като съществено препятствие за липсата на желание за подобряване на тези умения. Вероятно в тази насока би следвало да се помисли за предприемане на мерки от страна на държавата, така че да се улесни достъпа на лица с ограничени финансови възможности до участие в курсове по придобиване на дигитални умения.

Таблица 1. Кои според Вас са основните пречки за подобряване на Вашите дигитални умения?

	Дял на отговорилите лица от ромската етническа общност
Не чувствам нужда да подобрявам своите умения	42,0
Не знам какви конкретни умения трябва да подобря	24,0
Липса на време	4,0
Липса на подходящи възможности за обучение	5,0
Цена	11,0
Възрастта	2,0
Езиковата бариера	-
Друго	-
Няма такива	18,0
Не знам	8,0

Източник: Дигитално участие. Доклад на Агенция „Насока“, 2024:4

Когато говорим за употребата на дигиталните технологии и различните траектории на личностно развитие, интерес представлява и позицията на интервюираните относно какви са лично за тях ползите от употребата на тези технологии. Очевидно е, че сред представителите на ромската етническа общност има такива, които успяват да извлекат значително повече изгоди за себе си, в сравнение с други, които имат минимален набор от познания и умения за работа в тази среда. Едно такова изследване е често цитирано в научната литература, тъй като дава измерими резултати в една страна като Нидерландия, в която са налице условия на почти универсален достъп до Интернет (van Deursen & Helsper, 2017). Един от централните изводи от проучването е, че по-високият социален статус на хората ги превръща и в по-облагодетелствани потребители с реални офлайн ползи за себе си, докато при онези с по-нисък социален статус ползите са свързани предимно с осъществяване на безплатна комуникация с близки и приятели (Ibid., 47). В болшинството от случаите, високо образованите роми успяха да идентифицират и други предимства като например:

- *„Тези технологии ми дават възможност за бърз достъп до всякакъв вид информация. Осен можеш да се развиваш в личностен и професионален план, ако разбира се искаш. Има много обучения в Интернет, които се организират по дадена тема, проблема е, че са платени, но ако си мотивиран и ти трябва тези знания, то Интернет ти дава тази възможност“*
- *„Да, станах по-мобилна. По-лесна комуникация, по-лесна информация получавам от всякъде. Интернет ти дава възможност да се обучавам, ако се интересувам по даден проблем. Например, има много сайтове, където можеш да получиш информация за всичко, ако имаш някакъв проблем с дадена компютърна програма, ако имаш инсталационен проблем.“*

За всичко. Освен това можеш да пазаруваши различни неща в различни сайтове, дори и в чужбина“ (мнение на лице от ромския етнос с висше образование, гр. Пловдив);

- „Ако не използвах и ако не беше част от моето ежедневие нямаше да имам толкова много възможности, тъй като много често съм си намирала работа през Интернет, работила съм и отдалечено за международни организации и фирми. Има и рискове, но за съжаление образованието и културата на българина в тази сфера е много ниска. Не сме информирани, не сме запознати какви рискове крие Интернет (мнение на лице от ромския етнос с висше образование, гр. Ямбол).

Ромите, които са без или с ниска степен на придобито образование виждат приоритетно предимствата от Интернет във възможността за безплатни разговори с близки и роднини, работещи в чужбина и в други населени места:

- „Не е от значение. Аз се занимавам с други неща, не с работа на компютър. Тук на село трудно е да се занимаваш с компютър. Повечето работят или на полето или в града до нас. Не, не познавам такива хора В махалата тук го ползваме за чатове, да гледаме клипчета и да слушаме музика“ (мнение на лице от ромския етнос, без образование, с. Загорци).

- „Интернет не е толкова важен, напротив, много е опасен, особено за малките деца. Аз не използвам Интернет, защото знам за много случаи, в които могат да ти вземат парите без да се усетиш“ (мнение на лице от ромския етнос, без образование, гр. Пловдив).

В хода на проведените интервюта, изследователски интерес представлява и мнението на интервюираните лица по въпроса: Как дигиталните неравенства могат да бъдат смекчени? Ето и някои техни предложения:

- „Раздаването на устройства не е метод. По-скоро техническото обучение на населението. По-задълбоченото получаване на знания по инфирмационни технологии в училищата, Курсовете, които правят от Агенция по заетостта; Там доста време се поддържат и усвояват дигитални знания и това им осигурява възможност по-лесно да могат да си намерят работа. Психологическо консултиране при роми, които са били продължително безработни и те не са мотивирани да ходят и да се записват на такива курсове в Агенцията по заетостта. Тези курсове са платени, тоест, лицата да получават символичен пари, за да участват“ (мнение на лице от ромския етнос с висше образование, гр. Ямбол);

- „За мен е много важна подкрепата на държавата. Подкрепа, както по отношение на осигуряване на достъп до тези технологии, а така и от гледна точка на създаване на повече възможности за лица без доходи за достъп до компютри и до обучения, така че те да могат да работят с тези технологии“ (мнение на лице от ромския етнос с висше образование, гр. Пловдив);

- „За мен могат да бъдат смекчени, като се предоставят например компютри на бедни лица, които нямат доходи, за да могат те да се образуват и да могат по-лесно да си намерят работа“ (мнение на лице от ромския етнос, без образование, гр. Асеновград);

- „Ами трябва да се мисли за такива мерки, които да подкрепят хората в бедност. Мисля, че трябва да се осигуряват безплатни курсове в Бюрата по труда именно по дигитални умения или базови умения за работа с компютър. Трябва да се наблегне на компютърните умения, още повече, че с тази цифровизация, българските работодатели ще предпочитат да наемат работници и служители, които имат такива дигитални умения. Все повече се инвестира в закупуване на машини, а кой да работи с тях? Трябва при започване на работа поне да имаш минимални базови умения, а как да ги имаш, ако си беден и живеещ в нищета. Другото е, че трябва да се опускат парични помощи си мисля за лица с ниски доходи, които не могат да си позволят да си купят компютър. Ако си беден и нямаш под ръка дигитално устройство, то дори да те запишат на компютърни курсове, ако не се упражняваш в къщи и сам не пипнеш мишката, то всичко ще се забрави много бързо и

инвестицията остава на вятъра“ (мнение на лице от ромския етнос с висше образование, гр. Пловдив).

Събраните емпирични резултати, позволяват да бъде направено обобщението, че нарастващото дигитално разделение засилва уязвимостта на определени социални групи, които можем да дефинираме като дигитално изключени. Проведените дълбочинни интервюта доказаха, че ромската етническа общност не е хомогенна. Сред нея има лица, които са високо образовани и мотивирани успешно да се реализират в живота. Техните житейски истории показват, че дигитализацията е важно условие за тях, способстващо за успешно личностно и кариерно развитие извън общността. Немалко са обаче и онези лица, за които тези технологии остават далечни и непознати. От гледна точка на техният социално-демографски профил, това са лица, които са с ниска степен или без образование, лица, живеещи в материални лишения и бедност, лица, които не са мотивирани да се развиват и усъвършенстват, лица без интерес към тяхното използване. Технологиите според тях са средство за забавление, комуникация, но не и възможност придобиване на специфичен вид умения, които да им дадат шанс за едно успешно реализиране в живота извън общността. С оглед повишаване на мотивацията на подобен тип лица е нужно държавата да активизира своите действия в посока повишаване на информираността на обществото за ползите от употребата на тези технологии като възможност за професионално израстване и реализация в живота.

Използвана литература

- Ragnedda, M. (2017). *The Third Digital Divide. A Weberian Approach to Digital Inequalities*.
Ragnedda, M. & A. Gradkova. (2020). *Digital Inequalities in the Global South*. University of Padova. Italy.
Van Djik JAGM. (2005). *Deepening Divide*. Thousand Oaks, CA:SAGE
Van Deursen AJAM & Van Djik JAGM (2014). *The Digital Divide shifts to difference in usage*. *New Media & Society* 16 (3):507-526
Veselý. A & M. Smith. (2008) *Macro-Micro Linkages and the Role of Mechanisms in Social Stratification Research*, *Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, Vol. 44, No. 3, pp. 491-509.